

Akif Rüstəmov

Dünya jurnalistika tarixi

*Azərbaycan Respublikası Təhsil
Nazirliyinin 26 aprel 2007-ci il tarixli
376 sayılı əmri ilə dərs vəsaiti kimi
nəşri məsləhət görülmüşdür.*

Bakı - 2010

Elmi redaktoru:

M.Mahmudov, filologiya
elmləri üzrə fəlsəfə doktoru

Rəyçilər:

N.Əhmədli, filologiya
elmləri doktoru, professor

4612
TR97

M.Mehdiyev, tarix elmləri
üzrə fəlsəfə doktoru

273863

Akif Rüstəm oğlu Rüstəmov, «Dünya jurnalistika tarixi»

Filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru A.A.Rüstəmovun «Dünya jurnalistika tarixi» dərs vəsaitində on ölkənin kütləvi informasiya vasitələrinin təşəkkülü və fəaliyyəti haqqında məlumat verilir. Kitabın «Əlavələr» bölməsində beynəlxalq təşkilatların mediaya dair qəbul etdikləri sənədlər, tanınmış şəxsiyyətlərin nitq, məqalə və çıxışlarından nümunələr verilmişdir. Dərs vəsaiti jurnalist tələbələr üçün nəzərdə tutulmuşdur. KİV-də çalışanlar da kitabdən bəhrələyə bilərlər.

Müəllifdən

Vaxt vardı xarici ölkələrdə nəşr olunan qəzet və jurnalların adlarını eşidir, amma üzlərini görmürdük. Te-leradio verilişlərinə baxmaq və qulaq asmaq heç ağıl-mıza belə gəlmirdi. Sovetin sərt qanunları buna icazə vermirdi. SSRİ dağılandıqdan sonra «dəmir pərdələr» qal-xdı, vəziyyət dəyişdi, xarici ölkələrlə, xüsusilə Qərb dünyası və Amerika ilə əlaqələrimiz yarandı, gediş-gəliş artdı, bir sözlə, gözümüz açıldı. Yetmiş il totalitar rejimdə yaşayan xalqımız Qərbi yaxından tanımağa başladı. Bu tanışlıq bizə çox şey verdi. Öyrəndik ki, Qərb dünyası heç də bizə deyilən kimi, insanların qə-nimi deyil. Əksinə, demokratiyanın tərkib hissəsi olan insan hüquqlarının müdafiəçisi, söz və mətbuat azad-lığının qoruyucusu və müasir kommunikasiya texnolog-iyasının yaradıcısıdır.

Yaşadığımız dövr informasiya bazasının bolluğu ilə xarakterizə olunur. Bu bolluğu yaradan İnternet və peyk antena dünyanın bütün insanlarını bir araya gətirir, onları informasiya ilə təmin edir. Azərbaycan jurna-listləri də ictimaiyyətin informasiya almaq hüququna xidmət etməklə öz professional borcunu yerinə yetirir.

Uzun illərdir ki, Azərbaycanda jurnalistika fakültə-si fəaliyyət göstərir. Bu peşəni öyrənmək üçün bu günə kimi, iki mindən çox gənc fakültəni bitirib. Hazırda onla-

rın əksəriyyəti respublikanın kütləvi informasiya vasitələrində çalışır.

Dünya jurnalistikasında danışarkən, biz ilk növbədə Avropa ölkələrinin təcrübəsinə müraciət edirik. Çünki mediada qazanılan təcrübə və əldə olunan nailiyyətlər Avropada böyük irəliləyişlərə səbəb olub. Qərb mediası ilə təmasda olmaq jurnalistlərin yaradıcılığına müsbət təsir göstərir.

Hazırda respublikada Bakı Dövlət Universiteti və Slavyan Universiteti ilə yanaşı, özəl ali məktəblərdə də jurnalistika fakültələri fəaliyyət göstərir və onların hamısında da dünya jurnalistika tarixi öyrənilir.

Bu dərs vəsaiti məhz dünya jurnalistikasının tarixinə həsr olunub. Kitabda on ölkənin mətbuatından, radio və televiziyasından söhbət açılır, onlar haqqında qısa da olsa məlumat verilir. Kitabın «əlavələr» bölməsində isə beynəlxalq təşkilatların kütləvi informasiya vasitələrinə aid qəbul etdikləri sənədlərdən nümunələr, tanınmış şəxsiyyətlərin nitq, məqalə və çıxışları verilmişdir.

Kitab jurnalist tələbələr üçün dərs vəsaiti kimi nəzərdə tutulub. KİV sahəsində çalışanlar da ondan istifadə edə bilər.

ÖN SÖZ

YAXUD JURNALİSTİKA TARİXİNƏ BİR NƏZƏR

Uzun və çətin bir yol keçən jurnalistika əzab və əziyyətlərə düçar olsa da inkişaf edərək bugünkü günümüzə gəlib çatmışdır.

İnsanlar həmişə informasiya almağa can atıblar. Onlar görüb – eşitdiklərini bir-birinə danışır, beləliklə də hər hansı xəbər az müddətdə geniş yayılırdı. Bu da demək olar ki, informasiyaların primitiv şəkildə ötürülməsi idi. İnformasiyaların bu cür ötürülməsində carçılardan, tacirlərdən, səyyahlardan, elçilərdən, hətta göyərçinlərdən istifadə olunurdu.

Eramızdan əvvələ nəzər yetirsək görərik ki, natiqlərin çıxışları da o dövrdə informasiyaların yayılmasında az rol oynamırdı. Qədim Yunanıstanda eramızdan əvvəl V əsrdə natiqlik sənəti yaranmağa başlayır. Aristotel «Ritorika» əsərində natiqlərin nitqini üç qrupa bölür: müzakirə, məhkəmə və təntənəli. Müzakirə nitqi müharibə, sülh, ticarət, qanunvericilik məsələlərinə, məhkəmə nitqi kimisə mühakimə və ya kiməsə haqq qazandırmağa, təntənəli nitq isə adından göründüyü kimi, təriflə bağlıdır.

Qorqiy (e.ə. 485-380), Lisiy (e.ə. 459-380), Iso-

krat (e.ə. 436-338) o dövrün tanınmış natiqlərindən idi. Antiq dövrün görkəmli natiqi İsoqrati tədqiqatçılar ilk publisist adlandırırlar. O, heç vaxt şifahi danışmırdı, yazdığını oxuyardı. Öz yaradıcılığında məqalə, esse, pamflet, məktub kimi janrları demək olar ki, başqalarından qabaq duyurdu.

İsokrat natiqlik istedadı olanlara qayğı ilə yanaşardı. Onlar üçün məktəb yaratmaqla dünyada, əgər belə demək mümkünsə ilk universitetin özəyini qoyur. Burada natiqliklə bağlı fənlərlə yanaşı, humanitar və dəqiq elmlər də tədris olunurdu. Üç-dörd il çəkən tədris pullu idi. Təhsil haqqı yüksək olduğundan yalnız kübar ailələrin övladları təhsil alırdı.

Qay Qraks, Serviliy Sulnisiy, Qortenziy, Mark Antoniy o dövrün tanınmış natiqlərindən idi. Siseron isə öz qabiliyyəti və natiqlik istedadına görə başqalarından seçilirdi. Onun bizə məlum olan məşhur dörd nitqi siyasi opponenti «Katalinə qarşı» adlanır və dünya nitq mədəniyyətinin şah əsəri sayılır. O, bu nitqlərlə Katalinin edamına nail olub.

Qədim Romada məktub janrının yaranmasının qeyri adi tarixçəsi var. Belə ki, varlı romalılar başqa əyaletlərə gedərkən az-çox savadı olan şəhər adamlarının xidmətlərindən istifadə edirdilər. Onlara tapşırılırdı ki, şəhərdə olmadıqları günlərdə baş verən hadisələr barədə ağalarına məlumat versinlər. Onlar da paytaxtdakı hadisələr barədə öz ağalarına məktub vasitəsilə

məlumat göndərirdilər. Bu xəbərlər siyasi, həm də şəhər dedi-qodularından ibarət olurdu. Məktub yazanlar sadəcə xəbər verməklə kifayətlənmir, öz düşüncələrini də bura əlavə edirdilər. Beləliklə, məktub janrının formalaşması Qədim Romada publisistikanın yaranmasının əsasını qoyur.

İnformasiyaların çoxalması, həm də ona olan marağın getdikcə artması gipsdən hazırlanmış informasiya lövhələrinin yaranmasına gətirib çıxardı. Belə lövhələr qədim Romada Yuli Sezarın göstərişi ilə hazırlanırdı. Onun tapşırığı ilə hazırlanmış lövhələrdə «Asta senatus» və «Asta diurna populi Romani» adlı məlumatlar toplusu uzun illər fəaliyyət göstərmişdir. «Asta senatus» da əsasən senatdakı çıxışlar barədə məlumatlar verilirdi. Bu lövhə forumun binasında asılırdı və elitər «qəzet» sayılırdı.

Digər toplu «Asta diurna populi Romani» isə əhəlinin çox toplaşdığı bazar və meydanlarda görkəmli yerlərdə asılırdı. Lövhələr əsasən şəhər xəbərlərinə həsr olunurdu. Onu da qeyd edək ki, müasir qəzetlərin sələfi olan bu topluların surətini çıxarıb yayırdılar. Bu, bizim indi başa düşdüyümüz tirajlanma idi. O vaxt «Asta diurna»ya material toplayanlar *diurnalist* adlanırdı. Tədqiqatçı jurnalist Q.V.Prutskov belə hesab edir ki, «jurnalist» sözü də məhz həmin sözdən yaranıb [42, 9]. Qədim Romada qəzetlərin gücünü görənlər onlardan öz məqsədləri üçün istifadə etməyə can atırdılar. Bu da

qəzetləri öz təsirləri altına salmaq idi.

Hər iki qəzetin taleyi çox maraqlı olub. Bizim eranın 15-ci ilində imperatoru tənqid etdiyi üçün «Asta senatus»u qadağan edirlər. Bu dünya jurnalistikası tarixində mətbuatın qadağan olunması, həm də ilk senzuranın təzahürü idi.

Roma imperiyasının süqutu (476) jurnalistikanın inkişafını uzun müddət ləngitdi. Publisist yaradıcılığı antik dövrə nisbətən xeyli zəiflədi. IV əsrdə xristianlıq dövlət dini kimi təşəkkül tapmağa başlayanda, onun publisistikası I və III əsrlərdə olduğu kimi, iki istiqamətdə – şifahi və yazılı inkişaf etməyə başladı. Xristian yazılı publisistikasına məktub, müraciətname və Roma papasının fərmanı olan bulla daxil idi.

Ümumiyyətlə, bu illərin kilisə publisistikasından danışarkən rahib Kirill (827-869) və Mefodiy (815-885) Solunskiy qardaşlarını yada salmamaq mümkün deyil. Onlar slavyan əlifbasının yaradıcısıdır. Bizim uzun illər işlətdiyimiz əlifba qardaşlardan birinin – Kirillin adı ilə adlanır.

Orta əsrlərdə mədəniyyət ocaqları əsasən monastrlarda yerləşirdi. Burada həmçinin məktəb və kolleclər fəaliyyət göstərirdi. Onların bazasında ilk universitetlər yarandı (İtaliyada – Boloniya, İngiltərədə – Oksford, Kembridj, İspaniyada – Salamanke, Portuqaliyada – Koimbre, Fransada – Paris).

İnsanların savadlanması, onların informasiyaya

marağını artırdı. Bu marağ artdıqca senzura ideyası da gündəmə gəldi. Öz düşmənləri ilə amansız mübarizə aparmaq məqsədilə katolik kilsəsi XIII əsrin əvvəllərində məhkəmə – polis təşkilatı yaratdı. Təşkilat senzuranın vəzifələrini həyata keçirirdi. Bunula bağlı, 1233-cü ildə papa III İnnokentiy müvafiq fərman imzaladı. XV əsrin ikinci yarısında analogi təşkilat İspaniyada da yarandı. Təşkilatın başında rahib Tomas Tovkvede (1420- 1498) dururdu. Onun yaratdığı təşkilatın qaydalarına görə bütün çap məhsulları senzuradan keçməli idi. Yalnız bundan sonra çapa icazə verilirdi. Məhkəmə-polis təşkilatının sərt qaydaları vardı. Qadağan olunmuş kitabları oxuyan və ya saxlayan adamlar odda yandırılırdı. Öz qəddarlığı ilə tanınan Tokvemedanın təşkilata rəhbərliyi dövründə 11272 adam diri, 7636 adam isə öldürüldən sonra yandırılıb. 1490-cı ildə İspaniyanın Salamanke universitet meydanında bir gündə 6 min kitaba od vurub külə döndərdilər. Öz qəddarlığı ilə ad çıxarmış məhkəmə-polis təşkilatı 1834-cü ildə ləğv edilir.

Avropada intibah dövrünün başlanması ilə əlaqədar informasiya mərkəzləri də yaranırdı. Bunlar əsasən yarmarkalar keçirilən şəhərlərdə yaranırdı. Bu dövrdə ticarət məsələlərinə həsr olunmuş əlyazma halında buraxılan qəzetlərdə başqa informasiyalara da yer verilirdi. Qəzet sözü də həmin dövrdə meydana gəlib. Bu ad Venetsiyada işlənən pul vahidinin adından götürülmüş-

dür. İnformasiyalar həmin pula, yəni qazettaya satılırdı.

Şəhərlər arasında ticarət inkişaf etdikcə tacirlərin informasiyaya olan marağı da artırdı. Ticarət şəhərlərində informasiyaları toplayan peşəkarların formalaşması da bununla bağlı idi. XV əsrin axır, XVI əsrin əvvəllərində poçt yaranır. Əsası alman Frans fon Taksis tərəfindən qoyulan poçt Nürünberklə Venetsiya arasında vaxtaşırı əlaqə yaradır. Bu poçtu «taksis poçtu» və ya «taksi» də adlandırırdılar [42, 17].

1445-ci ildə alman alimi İohan Qutenberqin ixtira etdiyi çap maşını Avropada sivilizasiyanın inkişafına kömək etdi. Yeni ixtira mətbəələrin yaranmasına diqqətini artırdı. İtaliyada 1465, İsveçrədə 1468, Fransada 1470, Belçika, Macarıstan və Polşada 1473, Çexiya və İngiltərədə 1482, Avstriya və Danimarkada 1482, İsveçdə 1483, Portuqaliyada isə 1487-ci illərdə istifadəyə verilən mətbəələr kitab çapının inkişafına təkan verdi. Onu göstərmək kifayətdir ki, Avropada 1500-cü ildə 30, 1600-cü ildə 285, 1700-cü ildə isə 500 min adda kitab çap olunmuşdur.

***

Artıq XVII əsrin əvvəllərində Avropanın bir sıra şəhərlərində dövrü mətbuat yaranır. Rus tədqiqatçılarından S.Q.Korkonosenkoya görə ilk dövrü mətbuat 1609-cu ildə

çıxan alman qəzeti «Relation Adler» (Strasburq) və «Avizo-Relation oder Zeitinq» (Augsburq) qəzetləridir. Müəllif dövrü mətbuatın nəşri tarixini həmin vaxtan hesablaması məsləhət bilir.

Bu dövrdə çap olunan qəzetlərin içərisində «La qazetta» özünün təsir dairəsinə görə başqalarından seçilirdi. Onun birinci sayı Parisdə XIII Lüdovikin sarayında işıq üzü gördü. İlk redaktoru Teofrast Renado (1583-1653) idi. Gündəlik çıxan «La qazetta» ölkənin idarə olunmasında krala dəstək idi. XIII Lüdovik mün-təzəm olaraq qəzetə öz imzası ilə yox başqa imza ilə yazırdı. Ara-bir özünün hərbi şücaəti barədə də oxuculara söz deməyi unutmurdu. Əslində onu ilk hərbi jurnalist adlandırmaq da olar.

«La qazetta»nın nəşri Fransada mətbuatın aforitar konsepsiyasının əsasını qoydu və hakimiyyətin rüporuna çevrildi. Müxtəlif dövrlərdə bu konsepsiya demək olar ki, dünyanın bütün ölkələrində jurnalistika üzərində hökmranlıq etdi. Avtoritar rejim azad mətbuatın qənimidir. Belə ölkələrdə əsl həqiqət xalqdan qizlənilir, guya həqiqət ancaq xalqı idarə edən yüksək rütbəli adamlardan gəlir. Avtoritar cəmiyyətdə dövlətin razılığı olmadan mətbuat buraxmaq mümkün deyil. Redaktorlar da yalnız dövlətə yaxın adamlardan təyin olunur, çapın xərcini də dövlət çəkir.

Kitab çapının sürətlə inkişafı senzura haqqında rəsmi qanunun qəbul olunmasına gətirib çıxardı. 1487-

ci ildə kral VII Henri senzura idarəsini təsis etdi. Məqsəd kralın düşmənlərinə qarşı mübarizə aparmaq idi. Adı çəkilən idarə 1641-ci ilə kimi fəaliyyət göstərmişdir. İngiltərədə senzura haqqında rəsmi qanun 1509-cu ildə kral VIII Henrinin vaxtında qəbul edilib. Qanuna görə, London, Oksford və Kembrijdə kitabların çapına yalnız universitet professorları, həmçinin din xadimləri baxdıqan sonra icazə verildi.

XVII əsrin 40-cı illərində İngiltərə inqilabı dövründə siyasi jurnalistika (ilk növbədə pamflet) özünün çiçəklənməsi dövrünə qədəm qoydu. Bu dövr həm də özünüifadə azadlığı uğrunda mübarizə dövrü kimi də seçiyələnir. Bu mübarizədə xalqın müxtəlif təbəqələri iştirak edirdi. Din və siyasi xadimlərlə yanaşı, həm də elm və incəsənət nümayəndələri mübarizəyə qoşulmuşdu. Mübarizədə iştirak edənlər arasında ingilis şairi, publisist Con Milton (1608-1674) da vardı. O, 1644-cü ildə «Mətbuat azadlığı haqqında. İngiltərə parlamenti qarşısında nitq (Areopagitika)» adlı pamfletini senzuranın razılığı olmadan çap etdirdi. Con Milton bildirdi ki, senzura cəmiyyətin inkişafına zərər gətirir, azad, yaradıcı insanın ləyaqətini təhqir edir. Senzorları «kitab qatilləri» adlandıran Milton yazırdı ki, «... yaxşı kitabı öldürmək yaxşı adamı öldürmək kimi bir şeydir, insanı öldürən kəs Tanrı mislində olan şüurlu canlıyı öldürmüş olur; yaxşı kitabı məhv edən şəxs isə Tanrının doğruçu, həqiqi mislində olan zəkanın özünü öldürmüş olur...»

[5, 28]. Con Milton nitqini belə tamamlayırdı: «... **mənə hər cür söz azadlığından əvvəl bilmək, danışmaq və öz məsləkimə uyğun olaraq sərbəst fikir yutütmək azadlığı verin**» [5, 33]. Onun bu tarixi nitqi təəssüflər ki, parlament tərəfindən qəbul olunmur. İlk senzura ölümündən 20 il sonra – 1694-cü ildə ləğv olundu. Maraqlıdır ki, senzuranın qatı düşməni olan Milton sonralar mətbuata sensor vəzifəsini yerinə yetirir.

İnqilabın məğlubiyətindən sonra İngiltərə jurnalistikası çətin günlərini yaşadı. Kral II Karlın vaxtında mətbuata nəzarət bərpa edildi. Hökumət və dövlət qəzetlərinin nəşri də bu dövrün məhsuludur.

Avropada qəzet çap edənlər onun gücünü, rolunu yaxşı dərk edirdilər. Bu qəzetlərdə mətbuat janrlarının müxtəlif növlərinə rast gəlirik. Söz yox ki, qəzet buraxmaqda təcrübə toplamış o dövrün jurnalistləri jurnal nəşr etməyi də unutmurdu. Tədqiqatlara əsasən demək olar ki, Avropada ilk jurnal «Journal des Savants»dır («Alimlər üçün jurnal»). 1665-1828-ci illərdə fəaliyyət göstərən jurnalın yaradıcısı Fransanın maliyyə naziri Jan-Batist Kolber olub. İlk nömrəsi 5 yanvar 1665-ci ildə nəşr olunan jurnalın redaktoru parlamentin müşaviri Deni de Sallo idi. Jurnal əvvəllər həftədə bir, sonralar iki həftədə bir dəfə çıxırdı. 12 səhifəlik bu jurnal əsasən elmi məsələlərə həsr olunurdu. Burada həmçinin polemikaya da yer verilir. Bir ildən sonra jurnal Jan Qalluanın himayəsinə keçir və o, 1674-cü ilə

kimi redaktor vəzifəsini yerinə yetirir [33, 27].

Avropada ilk jurnalın nəşrindən ruhlanan jurnalistlər bir sıra ölkələrdə də jurnallar nəşr edir. Bu jurnalların yaratıcılarından Riçard Stil, Cozef Addison (İngiltərə), Françesko Nadzari (İtaliya), Tomas Peyn (Amerika) və başqalarını göstərmək olar. Onların hər birinin yaradıcılığı o dövrün jurnalistikası haqqında ətraflı məlumat verir.

1689-cu ildə İngiltərə parlamenti «Hüquqlar Haqqında Qanun» (Bill of Rights) qəbul edir. Bu sənəd parlamentin kral hakimiyyəti üzərində üstünlüyünü təsdiqlədi və ölkədə konstitusiyalı monarxiyanı bərqərar etdi. Sənədin 9-cu paragrafı jurnalistlərin də ürəyincə oldu. Burada göstərilirdi: «Parlamentdə nitq və fikr söyləmək azadlığı məhkəmədə və ya parlamentdən kənar hər hansı bir yerdə təqib oluna və töhmətləndirilə bilməz...» [42, 21].

Qanun (Bill) həmçinin mətbuat azadlığı konsepsiyasının əsasını qoydu. Bu o demək idi ki, birincisi, mətbuatın fəaliyyətini ancaq parlament tənzimləyə bilər; ikincisi, dövlət və kilsənin nəzarəti rədd edilir; üçüncüsü, iqtisadi azadlıq, yəni ideyası, pulu olan hər bir kəs qəzet buraxa bilər. Qeyd edək ki, Billdə ilk dəfə olaraq mətbuat azadlığı termini işlədilib. Bu terminin o vaxtkı şəraitdə işlədilməsi çox vacib idi.

Yuxarıda qeyd etdik ki, İngiltərədə senzura 1694-cü ildə ləğv edildi. Elə həmin ildə mətbuata lisenziya

verilməsi qaydası da aradan qaldırıldı. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, parlament yarım əsr mətbuata öz təsirini saxlaya bildi. Belə ki, parlament iqtisadi təzyiqlər, müxtəlif vergilər tətbiq etməklə mətbuatın fəaliyyətini məhdudlaşdırırdı. Böhtan və rüsvayçılıq haqqında qanunun qəbul edilməsi mətbuatı daha çıxılmaz vəziyyətə saldı. Parlament keçirilən yığıncaqlar barədə informasiya verməyi jurnalistlərə qadağan etdi. Jurnalist Eduard Keyv nəşr etdiyi «Gentleman Maqazine» («Tərbiyəli adam») jurnalında yazırdı ki, parlament əlavə informasiya əldə etmək üçün bir sıra adamları ələ almağa çalışırdı. Parlamentin bu hərəkətinə cavab olaraq Keyv jurnalda «Liliputlar ölkəsində müzakirə » adlı rubrika açır və burada alleqorik formada İngiltərə parlamenti haqqında məlumatlar dərc edir, onun hər bir üzvünü liliputa bənzədirdi.

Jurnalistlərə ölkənin siyasi həyatını işıqlandırmağa yalnız 1771-ci ildə icazə verildi. Jurnalistlər üçün parlament zalında xüsusi yer də ayrılır. Bu, filosof və deputat Edmund Verkiyə parlamentdə üç təbəqənin olmasını, ancaq dördüncü təbəqənin – mətbuatın onlardan yüksəkdə və hakim olduğunu söyləməyə əsas verdi. O vaxtdan bəri mətbuata «dördüncü hakimiyyət » deməyə başladılar.

XVIII əsrdə az-çox inkişaf etmiş ölkələrdə mətbuatın tipologiyası təşəkkül tapdı. Qəzetlər milli və əyalət qəzetlərinə bölündü. Məsələn, İngiltərədə ilk əyalət

qəzetləri Lids və Yorkşir şəhərlərində çıxdı. 1781-ci ildə isə ilk istirahət günü qəzeti oxucularını sevindirdi.

Bütöv XVIII əsr İngiltərədə söz azadlığı uğrunda mübarizə kimi yadda qalıb. Məhz həmin əsrdə mətbuata qarşı təzyiqlər çox güclü olmuşdur. Lakin bu təzyiqlərə baxmayaraq, Qərb ölkələri mətbuata və azad sözə qadağaların xalqa və ölkənin inkişafına vuracağı ziyanı tez başa düşdülər. Odur ki, söz azadlığına qoyduqları qadağaları az da olsa yumşaltdılar.

Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, 1791-ci ildə ABŞ Konstitusiyasında dəyişiklik edilərək dövlətin toxuna bilməyəcəyi hüquqlar bir daha dəqiqləşdirildi: ***konqres söz və mətbuat azadlığını məhdudlaşdıran qanun qəbul edə bilməz.*** Konstitusiyaya bu birinci düzəlişdə Billdə olduğu kimi, burada da ilk dəfə ***mətbuat azadlığı*** termini işlədildi. XVIII əsrdə Amerika mətbuatının əldə etdiyi azadlıq jurnalistikanın inkişafına müsbət təsir göstərdi.

Avropanın böyük dövlətlərindən olan Fransada dövrü mətbuat zəif inkişaf edirdi. Bu təkcə əhalinin az savadlı olması ilə bağlı deyildi. Həm də senzuranın sərt qaydaları mətbuatın inkişafını ləngidirdi. 1757-ci ildə qəbul olunmuş bəyannamənin qaydaları o qədər ağır idi ki, hətta onu pozanlar ölümle hədələnirdi. İnqilab ərəfəsində (1788) Fransada cəmi altmış qəzet çıxırdı.

Mətbuat azadlığı faktiki olaraq Fransa Milli Assambleyasının «İnsanın və vətəndaşların hüquqları

243863

haqqında bəyannamə» sində (1789) öz əksini tapdı: **«Fikir və mövqeyin azad ifadəsi insanın ən qiymətli hüquqlarından biridir; hər bir vətəndaş yalnız sui – istifadə hallarında qanun qarşısında cavab verməklə öz fikrini azad deyə, yaza, dərc etdirə bilər»** [5, 86].

Təəssüflər olsun ki, aradan on bir il keçəndən sonra 1800-cü ildə Napoleon əldə olunmuş azadlıqları qadağan edir. Yalnız 29 iyul 1881-ci ildə mətbuat haqqında qanunun qəbulu bu azadlıqları möhkəmləndirir. Dünya jurnalistikası tarixində böyük rol oynamış bu qanun indi də fəaliyyət göstərir. XIX əsrdən başlayaraq xarici ölkələrdə qəzet birlikləri yaranır, reklamın rolu artır, kommersiya jurnalistikası təşəkkül tapır.

***

İnsan hüquqlarının qorunması və demokratiyanın inkişafında XX əsr həlledici rol oynadı. Keçən əsrin 20-ci illərində dünyada insan hüquq və azadlığına hörmət edən 12 ölkə qeydə alınmışdırsa, 90-cı illərdə ölkələrin sayı artaraq 60-a çatmışdır. Mətbuat və söz azadlığının bərqərar olması demokratik dəyərlərə söykənmədən mümkün deyildir. Qanunların bizə verdiyi hüquqlardan bəhrələnmək lazımdır. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının qəbul etdiyi İnsan Hüquqları Bəyannaməsi (1948), Mə-

buat Azadlığı Xartiyası (1987), İohannesburq prinsipləri (1995), Müstəqil və Plüralist İnformasiya vasitələrinin möhkəmləndirilməsinə dair Sofiya Bəyannaməsi (1997) və sair sənədlərdə qeyd olunan «mətbuat azadlığı xalqın azadlığını təmin edir» fikri ön plana çəkilir və birmənalı göstərilir ki, kütləvi informasiya vasitələrinin məlumat toplamaq və yaymaq hüququnu məhdudlaşdıran bütün qanunlar ləğv edilməli, buna göstərilən cəhdlər dayandırılmalıdır.

Demək olar ki, dünyanın bütün ölkələrində mətbuat, televiziya və radio fəaliyyət göstərir. Lakin bununla yanaşı, elə ölkələr də var ki, media sahəsində hələ də geri qalır, ona maraq da eyni deyil. Məsələn, İsveçdə hər min nəfərə 600 qəzet düşdüyü halda, Yaponiyada bu rəqəm 567, İsveçrədə 365, Almaniyada 314, ABŞ-da 225, Fransada 156-dır. Gündəlik qəzetlərin satışına görə Yaponiya birinci yerdədir. Orada qəzetlər 72 milyon nüsxə tirajla yayılır. Şimal qonşumuz Rusiyada da mətbuata maraq çox böyükdür. Hər gün Rusiyada 30 milyon nüsxə tirajla gündəlik qəzet yayılır.

Cəmiyyətimizin müasir inkişaf mərhələsində sözə maraq xeyli artmışdır. Xalq maraq doğuran bilgilərin şəffaflığını arzulayır. Şəffaflıq olmayan yerdə korrupsiya baş alıb gedir, ölkənin dayaqları sarsılır.

ABŞ konstitusiyasının yaradıcılarından biri olan Ceyms Medison deyirdi ki, bilgidən mərhum olan xalq məzhəkə və faciə doğuran hakimiyyətin astanasında-

dir. Məzhəkə və faciədən uzaq olmaq üçün ABŞ və Qərb ölkələri demokratiya yolunu seçib. Bu yol nə qədər çətin olsa da bütün ölkələrə onu keçmək çox vacibdir.

«XIX Maddə» təşkilatının icrası direktoru Endryu Paddefattin təbircə desək, bilgi sadəcə insanların ehtiyacı deyil, o yaxşı hökumətin mühüm fərqləndirici əlamətidir. Pis hökumətlər yaşamaq üçün gizliliyə ehtiyac duyurlar.

Bilgi almaq hüququ konsepsiyası Amerika mətbuatına uğurlu kompaniya aparmaq üçün stimuly verir. Bunun nəticəsində 1967-ci ildə Konqres «İnformasiya azadlığı haqqında» qanun qəbul etdi. Yalnız bundan sonra hökumətin iclasları açıq keçirilir və jurnalistlərə rəsmi protokollarla tanış olmaq imkanı verilir...

Başlanğıcını gil lövhələrdən götürmüş bugünkü media müasir texnologiyanın sayəsində durmadan inkişaf edir, yaşadığımız informasiyalı cəmiyyətdə milyonlarla insanların qəlbine yol açır, onları dünyada baş verən hadisələrlə tanış edir.

ALMANIYA

Avropada yerləşir. **İdarəetmə forması** – federativ dövlət quruluşu ilə respublika; **dövlət başçısı** – federal prezident; **ali qanunverici orqan** – ikipalatadan ibarət: Bundestaq və Bundesrat (Milli şura və Federal şura); **ali idarəedici orqan** – federal kansler başda olmaqla federal hökumət; **dövlət dili** – alman; **milli bayram** – Almaniya birliyi günü – 30 oktyabr (1990); **üzv olduğu təşkilatlar** – BMT (1973), AS (1951), AB (1957), NATO (1955); **siyasi partiyalar:** - ASDP (1946); Yasillar alyansı; Xristian – demokrat ittifaqı – XDI (1945); **Əhali** – 82,8 mln (2000); **paytaxtı** – Berlin.

TARİXİ ARAYIŞ

- .962** – Müqəddəs Roma imperiyasının tərkibində olması
1848 – 1849 – Alman inqilabı
1867 – Almaniya imperiyasının yaranması
1871, 18 yanvar – I Vilhelmin Alman imperatoru, O.Bismarkın kansler elan olunması
1870-1871 – Bismark tərəfindən alman torpaqlarının birləşdirilməsi
1914 – Almaniyanın I Dünya müharibəsinə qoşulması
1918 – Monarxiyanın devrilməsi və respublika qurulması
1933 – Nasistlərin hakimiyyətə gəlməsi, Hitlerin reyxskansler təyin edilməsi
1934 – Almaniya faşist diktaturasının bərqərar olması
1939, 1 avqust – Almaniyanın Polşaya hücumu və İkinci Dünya müharibəsinin başlanması
1941, 22 iyul – Almaniyanın SSRİ-yə hücumu
1945 – Almaniyanın məğlubiyyəti və ölkənin iki hissəyə bölünməsi
1949, 20 sentyabr – Almaniya Federativ Respublikasının (AFR) yaradılması
1949, 7 oktyabr – Almaniyan Demokratik Respublikasının (ADR) yaradılması
1990 – Almaniyanın birləşdirilməsi

Dünyaya I.Kant, İ.V.Höte, İ.F.Şiller, V.Qrimm, H.Heyne və başqa şəxsiyyətlər vermiş Almaniya həm də İohan Qutenberqin ixtira etdiyi çap maşınının vətənidir.

Çap maşınının ixtirasından əsr yarım keçəndən sonra 1609-cu ildə Strasburqda ilk alman həftəlik «Relyasion» («Məlumatlar») və «Avizo» («Elanlar») qəzetləri, 1661-ci ildə isə gündəlik «Lyaypsiqer saytunq» («Leypsiq qəzeti») qəzeti çıxdı. Almaniya da ilk jurnal 1685-ci ildə nəşrə başlayan «Monabarauç»dur. 1689-cu ilə kimi nəşr olunan bu jurnal bir sıra başqa jurnalların yaranmasına təkan verdi.

Almaniya həmçinin K.Marks və F.Engelsin siyasi baxışlarının formalaşdığı ölkədir. Onlar jurnalistika sahəsində də Almaniya da ilk addımlarını atmış və bir sıra yaddaqalan məqalələr yazmışlar. «Reyn qəzeti» və «Yeni Reyn qəzeti» K.Marks və F.Engelsin jurnalistik fəaliyyətində mühüm rol oynayıb. K.Marksın jurnalistika sahəsində ilk çıxışı olan «Prussiyanın ən yeni senzura təlimatı haqqında qeydlər» məqaləsi ilə siyasi fəaliyyətə başlayıb. Lakin senzura məqalənin çapına icazə vermir. Bu, onu ruhdan salmır, əksinə tale onu «Reyn qəzeti»nə gətirir. Qəzet onun rəhbərliyi altında daha çox inqilabi demokratik xarakter alır. Mətbuat azadlığından danışan K.Marks «Yeni Reyn qəzeti»nin 1848-ci il

19 iyul tarixli nömrəsində «Mətbuat haqqında Prussiya qanun layihəsi» adlı məqaləsində, mətbuat üzərində hökumət məmurlarının, polisin nəzarətini mətbuat azadlığı üçün ən ağır tədbir hesab edirdi. «Reyn qəzeti»nin gənc redaktoru yazırdı: «Kim azadlıq görmüşsə, onun uğrunda o yalnız nizələrlə deyil, baltalarla da vuruşmağı məsləhət görərdi». O, bununla qeyd edirdi ki, xalq kütlələrinin mübarizəsi olmadan azadlıq əldə edilə bilməz. K.Marks və F.Engels mətbuata hücum edənlərin qarşısından qaçan jurnalistləri də tənqid edirdilər. Sızıldayan, başqasının qarşısında alçalan, bir şey olmamış aradan çıxmağa çəhd göstərən jurnalistlərə qarşı K.Marks və F.Engels barışmaz mövqe tuturdular. Onlar öyrədirdilər ki, zərbəyə zərbə ilə, ikiqat, üçqat zərbə ilə cavab vermək lazımdır [89, 356, 357].

Rusiyadakı Oktyabr çevrilişi Almaniyaya da təsir etdi. Bir sıra qəzetlər yarandı. Onlardan biri də «Spartak qrupu»nun orqanı olan «Röte fane» («Qırmızı bayraq») qəzeti idi. Almaniya Kommunist partiyası yarananda (1918) qəzet rəsmi olaraq onun orqanına çevrilir. Karl Libknext və Roza Lüksemburq başda olmaqla bolşevik istiqamətli «Spartak qrupu» hakimiyyəti silahlı yolla ələ almağa çalışırdı. 1918-ci ilin dekabrı – 1919-cu ilin yanvarında Berlindəki üsyanı da onlar təşkil etmişdi. Üsyan yatırıldıqdan sonra hər iki «spartakçı» qətlə yetirilir.

1929-1933-cü illərdə dünyanı bürümüş iqtisadi

böhran Almaniyanın da sosial-iqtisadi və siyasi vəziyyətinə mənfi təsir göstərdi. 1932-ci ildə işsizlərin sayı 6 milyona çatdı. Vergilərin artması, əmək haqqının azaldılması da Almaniyanın vəziyyətini xeyli gərginləşdirdi. Bütün bunlardan istifadə edən nasistlər nüfuzlarının artmasına çalışdı. Onlar populist çıxışları ilə demokratiyadan yorulmuş gəncləri də öz tərəflərinə çəkə bildilər.

Böhran dövründəki çətinliklərə baxmayaraq, kommunist mətbuatı faşist rejiminə qarşı mübarizə aparacağı, bir cəbhədə birləşmək ideyasını irəli sürdü. «Di velt am abend», «Berlin am morqen» və s. qəzetlər yüz minlərlə tirajla oxucular arasında yayılırdı. Ölkədə 1932-ci ildə 4703 gündəlik və həftəlik qəzetlər nəşr edilirdi ki, onların da əksəriyyəti partiya qəzetləri idi.

1933-cü ildə Hitlerin hakimiyyətə gəlişi Almaniyada KİV-in durumunu çətinləşdirdi. Belə ki, bir sıra qəzetlər bağlandı. Nəşr olunanlarsa yalnız Hitler hakimiyyətinə qulluq edirdi.

Demokratik azadlıqları ləğv etməyə və siyasi rəqiblərinə qarşı açıq terrora keçən nasistlər 1933-cü ilin fevralında Reysxtaqın binasını yandırır və bundan istifadə edərək mütərəqqi mətbuata hüçuma keçir. Lakin buna baxmayaraq, nasistlərin gözündən uzaq gizli yolla mətbuat və digər çap məhsulları ölkədə yayılırdı. Gestaponun 1936-cı ilin hesabatında göstərilirdi ki, Almaniyada bir il ərzində 1.643.000 gizli material yayılmışdır ki, onların da 70 faizini kommunistlər hazırlamışdı.

İkinci dünya müharibəsində Almaniya məğlub oldu. Ölkə dörd işğal zonasına - Sovet, ABŞ, İngiltərə və Fransa işğal zonalarına bölündü. Beləliklə, milli əlamətə görə deyil, sinfi əlamətə görə parçalanan Almaniya ərazisinin Sovet işğal zonasında Almaniya Demokratik Respublikası (ADR), ABŞ, İngiltərə və Fransa işğal zonasında Almaniya Federativ Respublikası (AFR) yarandı. Belə bir bölgü mətbuatın sonrakı inkişafına da təsir etdi. Sovet işğal zonasında nəşr olunan mətbuat, digər üç ölkənin işğal zonasındakı mətbuatdan məzmununa, apardığı siyasətə görə seçilirdi. Məsələn, 1946-cı ildən nəşrə başlayan «Nöyes Döyçland» («Yeni Almaniya»), «Der morqen» («Səhər») qəzetləri Şərqi Almaniyada həyata keçirilən bütün tədbirləri təbliğ edirdisə, Qərbi Almaniyanın mətbuat kralı Aksel Şpringerin nəşr etdiyi «Bild saytunq», «Di velt» və s. qəzetlər ADR-ə qarşı kəskin yazılarla çıxış edirdi.

Sosialist quruluşunun qatı düşməni olan Aksel Şpringer ADR-in yaranması ilə heç cürə barışa bilmirdi. Bir dəfə o, Kennedi hökumətinin məlumat agentliyinin rəhbəri, publisist Edvard Merrou ilə görüşündə ondan ADR-ə qarşı mübarizə aparmaq üçün hərbi aksiya tələb edir. Bu təklifi soyuqqanlıqla qarşılayan Edvarda Şpringer deyir ki, əgər Birləşmiş Ştatlar lazımi tədbir görməsə, onda o, bütün varını və əlində olan mətbuatı Qərbi Almaniyada milli əhval ruhiyyənin qızıxdırılmasına sərf edəcək. Dediynin üstündə duran A.Şpringer 1962-ci ildə onun

Qərbi Berlində yerləşən nəşriyyatının ərazisindən Şərqi Berlində tunel qazmağa şəxsən icazə verir.

AFR-də böyük nüfuz sahibi, ən iri qəzet-nəşriyyat konserninin rəhbəri A.Şpringer 1968-ci ildə ölkədə və Qərbi Berlində nəşr olunan qəzetlərin tirajının 39,2 faizinə nəzarət edirdi. Elə bu fakt özlüyündə çox şeyi deyir. Həmin ildə o, 7 qəzet və 8 jurnal nəşr edirdi. Ən çox tirajla nəşr olunan qəzet «Bild-saytunq» (4.500.000), jurnal isə «Xyor su» (4.180.000) həftəliyi idi [41, 48].

A.Şpringerin 1968-ci ildə çap etdiyi qəzet-jurnalların siyahısı aşağıdakı kimidir:

Qəzetlər

Adı	Tiraj
«Hamburger abendblatt»	320.000
«Bild-saytunq»	4.500.000
«Di velt»	245.000
«Berliner morgen post»	235.000
«Be set»	332.000
«Bild am zontaq »	2.670.000
«Belt am zontaq»	420.000

Jurnallar

Adı	Tiraj
«Xyor su» (həftəlik)	4.180.000
«Funk ur» (həftəlik)	824.000
«Das qruane blat» (həftəlik)	340.000
«Kikker» (həftəlik)	190.000
«Bauvelt» (həftəlik)	8.000
«Exo» (4 dildə nəşr olunur)	74.000
«Adxezion» (aylıq)	3.400
«Slyayf und polirtexnik» (aylıq)	3.800